

Яценко Т.О.
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
головний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України

ТВОРЧА СПАДЩИНА ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У шкільному курсі української літератури учні мають можливість ознайомитись із багатогранною діяльністю Пантелеймона Куліша – великого подвижника національної культури, письменника, етнографа, фольклориста, історика, громадського діяча, книговидавця.

Оновленою чинною програмою з української літератури (2017) передбачено в 9 класі оглядове ознайомлення з життєвим шляхом П. Куліша та текстуальне вивчення його «Чорної ради» – першого українського історичного роману-хроніки. Акцентується, що організація навчальної діяльності у процесі опрацювання цієї програмової теми повинна бути спрямована на розвиток предметної читацької компетентності учнів: знання основних віх життєвого і творчого шляху письменника; формування вміння розрізняти епічні жанри (роман, історичний роман, роман-хроніка); визначати й коментувати історичну і художню правду в творі, основний конфлікт у ньому, особливості оповіді, історичний колорит; характеризувати образи й символи; порівнювати головні образи Якіма Сомка та Іванця Брюховецького [2, с. 74].

Специфіку шкільного вивчення творів історичного жанру вчені-методисти Т. Бугайко, Ф. Бугайки, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин, Ю. Бондаренко, Н. Романишина та ін. обґрунтовують обов'язковим дотриманням принципу історизму. Водночас, як слушно стверджує Ю. Бондаренко, «головне завдання вчителя літератури – розкривати не історичну конкретику, а неповторність художніх образів, вираження з їх допомогою світоглядних та естетичних принципів автора, ... школярі повинні замислитися, як автор формує художньо-історичну картину світу – цілісний образ змальованої ним епохи» [1, с. 234].

Глибокому усвідомленню змісту роману сприятиме організація роботи учнів у групах. Виконання групою учнів-істориків випереджального завдання дослідницького характеру щодо подій Чорної Ради 1663 року в Ніжині дозволить переконливо розкрити історичну основу твору. Презентований школярами матеріал сприятиме осмисленому розумінню правдивого та водночас романтизованого відтворення автором соціальних суперечностей в Україні після переможної визвольної війни і возз'єднання з Росією, одним із наслідків яких і стала «чорна рада», у якій взяли участь народні низи – «чернь» (цим обумовлено назву). Сюжетну основу роману «Чорна рада» П. Куліш почерпнув із козацьких літописів XVI–XVII ст., «Літопису Самовидця», літопису Григорія Граб'янки. Історичної достовірності твору також надають майстерно змальовані автором історичні постаті – гетьман Сомко, кошовий Запорозької Січі Брюховецький, ніжинський полковник Васюта та інші. Важливо, щоб учні розрізняли історичну й художню правду та вирізняли тлумачення історичної правди, що знайшло відображення в романі П. Куліша.

Розумінню учнями жанрової своєрідності «Чорної ради» П. Куліша сприятиме актуалізація знань дев'ятикласників про епічні жанри, здобутих на уроках зарубіжної (історичний роман Вальтера Скотта «Айвенго») та української літератури (історична повість Миколи Гоголя «Тарас Бульба»), а також підготовка групою учнів-літературознавців інформації про теоретико-літературні поняття «роман», «історичний роман», «роман-хроніка».

Ефективність глибокого осмислення тексту роману «Чорна рада» П. Куліша забезпечує його обов'язкове прочитання учнями. Одним із дієвих прийомів мобільної перевірки знання тексту художнього твору є застосування тестових завдань із використанням онлайн-сервісу «Kahoot».

Методично виправданим у процесі опрацювання «Чорної ради» П. Куліша є використання елементів різних видів аналізу художнього твору (цілісного, послідовного, пообразного, проблемно-тематичного), що сприятиме усвідомленню його основного конфлікту – між державницькими ідеалами і руїнницькими, корисливими інстинктами та визначенню головної думки як ідеї примирення, об'єднання нації задля національної злагоди.

Налагодження діалогу з текстом роману забезпечуватиметься у процесі докладної характеристики його образної системи. Система запитань у ході евристичної бесіди повинна спрямовувати учнів на осмислення поведінки і вчинків дійових осіб роману (історичних і вигаданих) відповідно до основного конфлікту: протистояння між прибічниками Брюховецького і Сомка. Вектор аналітичної роботи над художнім текстом необхідно спрямувати на усвідомлення учнями-читачами образу Сомка як втілення авторського ідеалу гетьмана – освіченого, талановитого діяча, здатного об'єднати землі України в самостійну державу.

Вектор аналітичної роботи над художнім текстом у процесі пообразного аналізу повинен орієнтувати учнів на усвідомлення сутності персонажів як носіїв певної соціальної ідеології. Зокрема, ідеалом таких персонажів, як Шрам і Сомко є автономна держава, союз з Росією; кобзаря – індивідуальна моральна чистота, самовдосконалення; курінного отамана Тура – ірраціональне життя за законами серця; старого запорожця Пугача – соціальна рівність; поміщика Череваня – заможне хutorянське життя; Петра й Лесі – сімейна ідилія. Отже, дев'ятикласники повинні дійти висновку, що роман «Чорна рада» побудований на контрастному зображенні ідеологічних і моральних позицій різних персонажів. Важливо, щоб розгляд художнього твору був спрямованим на правильне усвідомлення авторської позиції – прихильне ставлення до тієї козацької старшини, яка бореться за національну консолідацію, національну єдність, відстоює національну ідею та національні інтереси, а також щодо позиції співця-кобзаря, який пропагує моральне самовдосконалення і духовний демократизм.

Поглибленому сприйняттю ідейно-художнього змісту «Чорної ради» також сприятиме залучення мистецького контексту в процесі його опрацювання, зокрема перегляд епізодів художнього фільму «Чорна рада» (реж. М. Засєєв-Руденко, 2002).

Література

1. Бондаренко Ю. І. Теорія і практика навчання української літератури на філософсько-історичних засадах у старших класах загальноосвітньої школи: монографія. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 351 с.
2. Програма для 5-9 класів закладів загальної середньої освіти. Українська література. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/onovlennya-12-2017/na-sajt-ukrayinska-literatura-5-9-z-chervonimdoc-2.pdf>. Назва з екрану.

